

Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani regis” u Zagrebu

Dr Nada Klaić

redovni profesor Sveučilišta u Zagrebu

Izvoran znanstveni rad

I.

Premda to zvuči dosta neobično, ipak je točno da se historičari umjetnosti još do danas nisu složili u osnovnim pitanjima povezanim s *postankom* i *izgradnjom zagrebačke katedrale*. Najviše ima spoticanja upravo oko njezina početka, oko pitanja da li je Ladislav Arpadović utemeljio samo zagrebačku biskupiju ili je također izgradio i crkvu, dakle zagrebačku katedralu. U borbi mišljenja nije nedostajalo nagađanja, domišljanja ili neosnovanih tvrdnji, a to zato što gotovo nitko nije uzimao u obzir izvore koji su, kao i uvijek, jedino odlučni u rješavanju spornih pitanja.

Pokušat ćemo u ovom kratkom prilogu iz spomenute bogate problematike oko katedrale uzeti u razmatranje samo *jedno pitanje*: da li je kralj Ladislav gradio »zagrebački monasterij« *posvećen sv. Stjepanu?*

Historiografski pregled problema od I. Kukuljevića do A. Deanovića, a to znači od 1856. do 1979. g., veoma je poučan.

Polazeći sa stajališta da izraz *monasterium* u XI. st. može značiti samo *samostan*, I. Kukuljević smatra da je Ladislav doista sagradio »stan ili samostan (monasterium) za biskupa, dakle i prvostolnu crkvu, jer se s kršćanskog gledišta ni pomisliti ne može samostan bez crkve«. Zaveden podacima tobožnje Andrijine darovnice iz 1217. g., on je, kao i većina autora iza njega, morao pretpostaviti da je ta Ladislavova crkva posvećena tek 1217.¹

Međutim, I. Tkalčić razmišlja sasvim drugačije o tom pitanju. On je i teolog i najbolji poznavalac cjelokupnog izvornog materijala za povijest Zagreba u srednjem vijeku. To mu daje sigurnost u zaključivanju i zato Tkalčić odbija misao da je Ladislav izgradio katedralu. »Ne može se bo ni pomisliti da su biskupi zagrebački u neposvećenoj stolnoj crkvi koju bi tobože Ladislav sagradio bio, malo ne kroz pol drugi viek obavljali službu božju«. Nova stolnica se počela graditi tek »tečajem XII.

*Studija obrađuje pitanje: je li kralj Ladislav gradio »zagrebački monasterij« *posvećen sv. Stjepanu? Formalnom i diplomatskom analizom autorica nalazi ozbiljne razloge da dovede u sumnju vjerodostojnost relevantne dokumentarne građe, na temelju koje su neki raniji autori pozitivno odgovarali na izneseno pitanje. N. Klaić dolazi do zaključka da zagrebački »samostan« *nije nikad postojao, pa ga ni Sv. Ladislav nije mogao sagraditi niti Andrija II. dati posvetiti. Prema »Felicianovoj ispravi«, Ladislav je osnovao biskupiju i na njezino čelo postavio biskupa Duha, a o Ladislavovoj građevnoj djelatnosti nema izvora, jer je par mjeseci nakon osnutka biskupije umro.***

stoljeća« i to »u vladajućem romanskom slogu«. Biskupi su dotle služili službu božju u onoj crkvi koja je bila u Zagrebu prije »Ladislavove invazije«, ali »se pokapahu u obsegu nove građene crkve kako nam svjedoče spomenici biskupah...«²

Zasluga je Lj. Ivančana da je prvi skupio sve isprave zagrebačke crkve u kojima se spominje »monasterium sancti Stephani regis«. No, on je to učinio zato da skupljenim podacima potkrijepi svoju »hipotezu o utemeljenju zagrebačke biskupije na osnovi zajedničkoga života katedralnoga klera«. Naime, spomenuti autor smatra da utemeljenje zagrebačke biskupije pada upravo u doba »kada je crkvena hierarhija nastojala opet svećenstvo katedralnih crkvi u zajednički život udruživati«, pa »je više nego vjerojatno da je zagrebačka biskupija utemeljena na osnovi zajedničkoga života klera zagrebačke katedrale«.³ Zato i jest, tvrdi dalje Ivančan, idući u zaključivanju obrnutim putem, u nekim »starim poveljama zagrebačka biskupija nazvana monasterij sv. Stjepana«. U prilog svojoj hipotezi, a protiv I. Tkalčića, Ivančan nastoji darovnicu biskupa Stjepana II iz 1227. g.⁴ (koja je izvađena iz bule Grgura IX) pripisati biskupu Stjepanu I.⁵ Tako bi, prema Ivančanu, ostao Stjepan II. izdavač samo isprave iz 1237. g., u kojoj se tobože nalaze i riječi koje potvrđuju Ivančanovo mišljenje.

¹ Prvostolna crkva zagrebačka opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah, Zagreb 1856, str. IV, V.

² I. Tkalčić, Monumenta lib. reg. civitatis Zagrabiae (dalje MCZ) Sv. I, str. CXXXVIII—CXXXIX. Tkalčić ima također pravo kad ističe da pisac Felicianove isprave ne spominje da je Ladislav graditelj katedrale, »a da ju je sagradio, toga doisto nebi bio pisac pomenute listine prešutio« (str. CXXXVIII).

³ Stanovi zagrebačkih kanonika, VjDA V, 1931, str. 166.

⁴ I. Tkalčić, Monumenta hist. episcopatus zagrabiensis I, Zagreb 1873, str. 58—59 (dalje citiram MEZ).

⁵ N. dj., str. 167.

Evo ih: »Quam ob rem (et curiam) vicinam ecclesie ex parte septentrionis... dedimus communitati eorum, cum eiam prius eorum fuerit a fundacione ecclesie...«. No, Ivančan ne citira i nastavak rečenice koji glasi: »*ibidem* paranda hedificia ad communes usus fratrum promissione spontanea obligantes«. ⁶ Prema tome, nastavak teksta svjedoči da su Tkalčić i Ivančan loše nadopunili tekst umetnuvši riječ *curiam*, jer na tom mjestu može biti samo — *terram!* Dakle, nije točan zaključak da »posljednje riječi ove znamenite povelje, dokazuju, da su svećenici zagrebačke katedrale, dakle zagrebački kanonici od utemeljenja zagrebačke biskupije zajednički stanovali u neknoj zgradi sa sjeverne strane uz ribnjake kod crkve«. ⁷ Tu je naime riječ o nekom zemljištu koje je poklonjeno za gradnju, a ne o kuriji! Uostalom, to u prethodnoj rečenici (u svojoj ispravi) biskup Stjepan II. izričito ističe. »Donavimus nostris fratribus terram Zagrabię ad quatuor aratra, que ad ius episcopale specialiter pertinebat, cum quatuor aratris et quatuor mansionibus servorum perpetuo possidentem, ad communem mensam fratrum, cum prius... in communione non haberent, et nos ad hoc modis omnibus hanelamus et intendimus, quod et *domum* et *curiam* et *mensam communem habeant et honestam*«. ⁸ A u svojoj ranijoj ispravi iz 1227. g. Stjepan II. je priznao: »Ipsorum inopiam in melius emendando, eo quod non habuerint habitacula communia, in qua convenientes ad divina officia in domo domini expedicius possint concurrere, *curiam nostram et omnes domos in eadem existentes, eisdem perpetuo contulimus inhabitandas*, ut amplius distancia locorum voluntati ipsorum occasionem impedimenti nequeat ministrare, sed in unum convenientes valeant salubriter cottidianum officium domino decantare«. ⁹

Ivančan je stoga prerano ispravljao Tkalčića. Svoju pak hipotezu nije mogao dokazati, prije svega zato što mu nije pošlo za rukom utvrditi da su podaci o »monasteriju« vjerodostojni — pitanje koje nije ni postavio! — i da je »monasterij« zaista neka »kurija« u kojoj su stanovali biskup i kanonici od osnutka biskupije.

Ž. Jiroušek govori samo o *prvotnoj katedrali* »koju je kralj Andrija II. godine 1217. dao posvetiti...«, ¹⁰ te tako mimoilazi problem i što se tiče prvoga graditelja i vremena nastajanja prve biskupske crkve.

Lj. Karaman je g. 1963. u prilogu »*Bilješke o staroj katedrali u Zagrebu*« ¹¹ skupio literaturu o katedrali uglavnom do spomenute godine, a sažeo je u njemu i svoje misli o nastajanju i izgradnji zagrebačke stolnice. On u prvom poglavlju govori »*O staroj predtatarskoj katedrali*«, ¹² pa je iz naslova vidljivo da ne smatra Ladi-

slava i graditeljem prve biskupske crkve. Ipak, Karaman samo površno upotrebljava izvorni materijal o katedrali i njezinu osnutku i stoga mu se čini nepotrebnom »skepsa« koju su neki autori, na primjer Tkalčić, izražavali pri ocjeni nekih izvora. Zbog nedovoljnog poznavanja diplomatskog materijala, Karaman je mislio da postoji »povelja kralja Ladislava oko g. 1094«, ¹³ kao i to da isprava iz 1217. g. svjedoči da je Ladislav »ne samo osnovao biskupiju (episcopatum instituit) nego da je podigao i zgradu koju kralj naziva monasterium (monasterium in honore sancti regis Stephani construxit) i da je tu izgradu dao od prisutnih biskupa svečano posvetiti (per venerabiles episcopos dedicari fecissemus)«! ¹⁴ Tako Karaman pripisuju kralju Ladislavu i posvećenje katedrale, premda je iz dokumenta jasno — a to nešto niže i sam Karaman spominje — da se riječi »*dedicari fecissemus*« odnose na Andriju II. No, Karaman nije jasan ni tada kad tumači izraz monasterium. Jer jednom tvrdi da to može značiti katedralu, ali da se tim terminom »označuju i samostani te zgrade za biskupa i kanonike«, što nije točno. On će na kraju to posljednje mišljenje, odnosno značenje, zbaciti, jer — tobože — »iz brojnih nam sačuvanih dokumenata nije poznato da bi tada bio osnovan u Zagrebu samostan i da bi biskupi u čast nekog sveca svečano posvećivali stanove za biskupa i kanonike«. ¹⁵ Na kraju mu ostaje vjeronanje »da je Ladislav u najmanju ruku donio odluku i udario temelje katedrale«, pa je tako spomenuti vladar »ne samo utemeljitelj zagrebačke biskupije, nego i utemeljitelj katedrale, iako ne njezin graditelj«. U potvrdu svome mišljenju Karaman se poziva na Ivana Goričkog, koji u svojim Statutima spominje Ladislava kao utemeljitelja »*ecclesie zagrabiensis cathedralis*«, ¹⁶ ne vodeći pri takvu zaključivanju računa o tome da se pridjev *cathedralis* upotrebljava na tom mjestu zato što Ivan Gorički želi reći da je zagrebačka crkva *stolnica!* Da je Gorički mislio na *crkvenu zgradu*, onda bi napisao *ecclesia maior*, kao što je uradio kad je govorio o njoj u popisu zagrebačkih biskupa. ¹⁷

Međutim, Karamanova tvrdnja da je Ladislav crkvenoj zgradi samo »udario temelje« protivi se podacima iz Andrijine isprave datirane 1217. godine, prema kojima je rečeni kralj *sagradio* (construxit) »monasterij sv. Stjepana«.

Prema tome, s izvorima o katedrali i njezinu utemeljitelju ipak nešto nije u redu i Karamanova je dužnost bila pokazati u čemu su njegovi predšasnici pogriješili kad su povjerovali riječima Andrijine isprave i tvrdili da je crkva doista sagrađena za Ladislava.

A. Deanović, kao da sumnje uopće ne postoje, naziva prvu biskupsku crkvu »Ladislavovom katedralom«! ¹⁸

⁶ MEZ I, str. 77.

⁷ L. Ivančan, n. dj., str. 177.

⁸ MEZ I, str. 77.

⁹ MEZ I, str. 58—59.

¹⁰ Pregled razvoja likovnih umjetnosti u banskoj Hrvatskoj od XII. do kraja XVIII. stoljeća, »Naša domovina«, 1943, str. 686.

¹¹ Bulletin zavoda za likovne umjetnosti JAZU, God. XI, Sv. 1—2, 1963, str. 1—46.

¹² N. dj., str. 5—11.

¹³ N. dj., str. 6, bilj. 11.

¹⁴ N. dj., str. 7.

¹⁵ N. mj.

¹⁶ N. dj., str. 6.

¹⁷ Vidi MEZ II, str. 6. Ivan Gorički kaže, na primjer, za biskupa Timoteja da se njegov grob nalazi »ante aram beate virginis in *ecclesia maiori*«.

¹⁸ A. Deanović, Zagrebačka katedrala — prošlost u sadašnjosti, Kaj, God. XI, Sv. II, 1979, str. 7.

Njoj se ne čini osobito važnim »da li ju je on od temelja gradio, kako neki misle, ili je postojeću prilagodio novim potrebama, kako misle drugi«. Ta se katedrala morala »nalaziti na jugoistočnom prostoru Kaptola, uz katedralu, između nje i kapele sv. Stjepana... u istočnom sklopu današnje crkve«. Nije isključeno »da se prva katedrala nalazila na prostoru koji danas pokriva pokrajna kapela sv. Marije u katedrali...«. Ladislav je mogao »na tom mjestu pristupiti većim ili manjim predgradnjama ili čak uz postojeću, otpočeti izgradnjom nove veće crkve, koju su zbog njegove blize smrti već slijedeće godine (1095.) mogli nastaviti njegovi nasljednici«. ¹⁹ Prema mišljenju Deanovićeve završena je za biskupa Prodana gradnja druge katedrale, i to tako da je stara Ladislavova katedrala »našla mjesto u novoj proširenoj kao južna lađa velike trobrodne katedrale«. Ta druga katedrala pokrivala je po svoj prilici cijeli prostor današnje katedrale.

Velika je šteta što Deanovićeve nije bar pokušala rezultate svojih iskapanja u kapeli sv. Stjepana i oko katedrale »ovjeriti« kritički ocijenjenim izvornim materijalom, jer bi u tom slučaju njezini rezultati mogli dobiti veću vrijednost. Ovako je Ladislava jednostavno učinila graditeljem crkve, koju on, kako nam se čini, nije mogao podići. ²⁰

II.

Dakle, historiografski pregled svjedoči o više nego stogodišnjoj zbrci. Sve se okreće oko, za zagrebačke izvore, neuobičajenog izraza *monasterium*, kojemu je svaki historičar davao ono značenje koje se najbolje moglo »ugraditi« u njegovu teoriju. Dok su neki pisci

u njemu vidjeli stan-za biskupa i kanonike, drugi su pomišljali na katedralnu crkvu, da bi ga treći posve zbacili. Radeći tako, nisu, razumije se, mogli naći zajednički rječnik, jer je put u rješavanju problema bio pogrešan. Ako se samo u nekoliko od velikog broja crkvenih isprava našao izraz *monasterium*, onda je u prvom redu trebalo utvrditi kakve su vrijednosti te osamljene isprave i kako je uopće došlo do toga da se u njima našao taj neobičan izraz. Treba dakle provesti svestranu analizu spomenutih isprava.

III.

Izvori. Već je Lj. Ivančan g. 1931. ²¹ nabrojio *pet isprava* izdanih od ugarskih vladara u korist zagrebačke crkve, kojima je zajedničko to da se u njima za zagrebačku katedralu upotrebljava neuobičajen izraz »*monasterium sancti Stephani regis*«. To su ove isprave:

1. God. 1201. ²² kralj Emerik, na molbu biskupa Dominika, potvrđuje »*terras et predia que monasterio zagrabiensi devota contulit antiquitas*«. I. Tkalčić uzima tekst te isprave iz diplome za koju on tvrdi da je original, ²³ ali taj original Smičiklas ²⁴ nije našao. Tek je L. Dobronić pronašla onaj isti »original« kojim se služio Tkalčić. ²⁵ Tekst se isprave iz g. 1201. našao u prijepisu stolnobiogradskog kaptola iz 1272. g. i tim se prijepisom služio Smičiklas. Važno je konstatirati da tekst te isprave ima i pismo pape Grgura IX. iz 1227. g. ²⁶

2. Druga isprava u kojoj se spominje »zagrebački monasterij« nosi datum 1217. god. Izdaje je tobože Andrija II. prigodom posvećenja zagrebačke katedrale. U uvodnom dijelu teksta stoji: »*quod cum essemus in exe-*

¹⁹ N. dj., str. 8—9.

²⁰ Vidi A. Deanović, Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja, »Iz starog i novog Zagreba« III, 1963, str. 13 i d. U tom je radu Deanovićeve uzela doduše u obzir izvorni materijal, ali »nepročišćen« i zbog toga joj je više smetao nego pomagao u zaključivanju. Iako u »Diskusiji« izlaže problem »monasterija« (str. 22—28) u historiografiji, sama ne zauzima stav prema tom pitanju i stoga na tom mjestu ne dovodi u vezu Ladislavovu »građevnu djelatnost« s građevinama koje opisuje. Deanovićeve je došla do zaključka da se na području Kaptola »u neposrednoj blizini današnje katedrale nalazila prva, po svoj prilici crkvena građevina, koja bi se po svojim skromnim ostacima mogla datirati od IX—XI. stolj.« (str. 22). »Elementi takve građevine — nastavlja Deanovićeve — našli su se uzidani u temeljima građevine koja ju je vremenski slijedila, a bila je starija od kapele sv. Stjepana koja se na nju nadovezala«. Druga, »predtimatejeva katedrala« je bila »razmjerno velika i građena u ranogotičkim oblicima«.

Ponovimo, dakle, još jednom s Deanovićevo: nađeni kapitel pripada razdoblju od IX. do XI. st., a »komadi žbuke, uzidani s ostalim građevnim materijalom u temeljima istočnog kontrafora južne apsidiote Timotejeve katedrale« i »ulomak menze s križevima« mogu biti i »nešto stariji«.

Ako je to točno, kako je moguće da je takvu crkvu mogao »podići i kralj Ladislav, kojega — tobože — tako uporno ističe tradicija? Ili, zar je zaista »isto tako vjerojatno da je njezina gradnja u godini osnutka biskupije (tj. godinu dana pred smrt osnivača) već mogla biti i završena?« Znači li to da je ta »prva katedrala« u svakom slučaju podignuta u Ladislavovo vrijeme? Deanovićevoj se čini da rezultati njezinih iskapanja »dozvoljavaju i jednu i drugu pretpostavku«, tj. da je crkva starija i da ju je podigao Ladislav, zaključci s kojima se ne bismo mogli složiti.

Prije svega, Ladislav upada u »biskupiju« kao graditelj prve katedrale ne zbog tobožnje tradicije, nego zbog falsifi-

kata! Tradicija o njemu kao graditelju zagrebačke katedrale uopće ne postoji! Zatim, ako fragmenti starije crkvene zgrade upućuju na razdoblje od IX. do XI. st., onda ima malo smisla staviti gradnju njezinu na sam kraj XI. st., i to upravo u razdoblje od 1091. do 1093. godine. Ta Ladislav je polovicom 1091. g. prvi put prešao Dravu kad je pošao u Hrvatsku i Dalmaciju da se okruni Zvonimirovom krunom i naslijedi njegovo kraljevstvo. Negdje na povratku, oko 1093. godine, *osniva biskupiju*. Međutim, *nije posve sigurno* da je kralj također odredio da upravo u Zagrebu bude sjedište nove biskupije (vidi bilj. 45).

Stoga bi, kako se čini, arheološki materijal više govorio za postojanje starije crkve ili crkvice na mjestu današnje katedrale. Najzad, ne valja smetnuti s uma da je *crkvice sv. Emerika* (koja se sve do g. 1510. nalazila na mjestu Bakačeve kule pred katedralom) *možda starija od katedrale!* Oko nje se nalazilo groblje, a bila je posvećena jednom od dvojice svetaca iz dinastije Arpadovića! U doba kad je Ladislav osnivao biskupiju i Emerik i Stjepan su *sveci* i ubrajaju se među zapovijedane blagdane na čitavom ugarskom području (vidi D. Kniewald, Zapovijedani blagdani po starom zagrebačkom obredu, Zbornik zagrebačke nadbiskupije I, 1944, str. 193). Nije odlučno to što se crkva sv. Emerika spominje prvi put tek 1328. g. (vidi J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334, Zbornik zagrebačke nadbiskupije I, 1944, str. 425). Naprotiv, veoma je odlučno da je spomenuta crkvice sve do rušenja bila *župna kaptolska crkva!* A u spomenutom popisu župa u zagrebačkom arhidakonatu iz g. 1334. nalazi se na prvom mjestu! Uz nju je na području biskupsko-kaptolskog Zagreba još samo crkva sv. Antuna »in vico Latinorum« (n. dj., str. 426). Kako nema dokaza da je bilo koji Arpadović do Andrije II. (a možda ni on!) prolazio Zagrebom, sva je prilika da je upravo Ladislav u Zagrebu *kao svom vladarskom sjedištu* dao sagraditi crkvicu u čast sv. Emerika i ona je postala župna crkva za čitavo naselje.

quando itinere assumpte crucis, iniuriam crucifixi ulcisci volentes ad sanctam terram proficiscendo, venissemus ad zagrabiensem episcopatum, ac *monasterium zagrabiense a sancto Ladizlao rege, sanctissime recordacionis predecessore nostro, constructum, qui terram Sclauonie sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens, corone Hungarie subiugavit; qui etiam in eodem banatu episcopatum instituit, et monasterium in honore sancti regis Stephani construxit, per venerabiles episcopos dedicari fecissemus*«. Dalje u tekstu sadrži ta isprava tobožnje povlastice zagrebačke crkve, kao i nove privilegije, koje je, kako se tvrdi, Andrija II. tada dodao.

Za pitanje koje ovdje rješavamo važno je i odlučno da su i I. Tkalčić i T. Smičiklas donijeli tekst ove povlastice prema prijepisu stolnobiogradskoga kaptola iz 1272. g., premda je, navodno, ta isprava dva puta prepisana u potvrdnici Grgura IX. iz g. 1227.²⁷ U svakom slučaju valja zapamtiti: ima nekoliko tobožnjih prijepisa te tobožnje Andrijine povlastice, ali nijedan nije stariji od g. 1227. Izvornika nema, ostaje još jedino jedno, ne baš tako važno pitanje: jesu li tekstovi u potvrdnicama iz 1227. i 1272. g. istovjetni.

3. Danas je lako protumačiti kako je nastala još jedna tobožnja povlastica Andrije II, izdana tobože 1217. g., u korist zagrebačkih kanonika.²⁸ Ponovno u uvodnom dijelu teksta nalazimo tobožnju kraljevu tvrdnju da je »naš predšasnik sveti kralj Ladislav osnovao monasterij zagrebačke dijeceze« (zagrabiensis diocesis monasterium, per nostrum antecessorem sanctum Ladislaum regem, immortalis memorie fundatum), a on ga je, Andrija II, nakon mnogo vremena — *posvetio* (postmodum autem multorum elapsu temporum... nostri patronatus suffragio dedicatum) i *dotirao* (liberalitate regia in perpetuum dotauimus).

U toj ispravi, koju je bez sumnje dao sastaviti sam kaptol neposredno pred 1324. godinom,²⁹ upotrijebljen je najzad izraz monasterium na pravom mjestu! Jer sastavljač isprave htio je reći da je Sv. Ladislav osnovao upravo njihovu ustanovu — monasterium zagrabiensis diocesis — i zato je odredio da maroški solari dovoze svake godine svoju sol »ecclesie canonicis et non episcopo«!

4. Nema sumnje da je sličnog podrijetla, tj. kaptolske provenijencije, i »darovnica« za Črnc i Pokupsko, koja je datirana 1253. god.³⁰ Darovnica je tobože izdana »monasterio sancti Stephani regis de Zagravia et per eum capitulo loci eiusdem«! I ta je »darovnica« sačuvana

samo u prijepisu iz 1359. g., pa je po svoj prilici negdje u to vrijeme i sastavljena.

5. Posljednji spomen »monasterija« jest u presudi bana Rolanda iz 1267. g.,³¹ kad ban u parnici koju kanonici vode sa stanovnicima Zelina zbog desetine određuje da kanonici polože zakletvu »in monasterio sancti regis Stephani«. Čini se da je riječ o originalnoj ispravi, koja bi, prema tome, bila dokazom da se ponekad u XIII. st. za katedralu upotrebljavao i izraz monasterium.

Pokušat ćemo utvrditi neke zajedničke karakteristike spomenutih isprava.

Prije svega upada u oči da se među zaista mnogobrojnim kaptolskim i biskupskim ispravama iz XII. i XIII. st. jedino u spomenutim dokumentima spominje »zagrebački monasterij sv. Stjepana«. Zatim, *nijedna od četiriju isprava³² nije sačuvana u originalu!* Nije to najvjerojatnije ni tobožnja Emerikova potvrdnica iz g. 1201. koju su I. Tkalčić i L. Dobronić smatrali originalom.³³

Budući da termin *monasterium* ima dosta široko značenje, koje se mijenja prema mjestu i vremenu upotrebe, valja s pomoću gornjih podataka dati odgovor što on u njima naznačava: *katedralu, samostan ili — nešte treće!*

Najjasniji odgovor na postavljeno pitanje daju podaci tobožnje Andrijine povlastice iz 1217. g., u kojoj, kako smo se mogli uvjeriti, vladar tobože tvrdi da je došao do biskupije i zagrebačkog monasterija koji je sagradio sv. Ladislav. On je taj »monasterij« dao posvetiti tek kad je g. 1217. išao u Sv. Zemlju.

Prema tome, nameće se zaključak da sastavljač te tobožnje Andrijine povlastice hoće nešto sakriti i stoga, nimalo slučajno, bira izraz monasterij, iza kojega se mogu »sakriti« i kaptol i biskup! Naime, prema nastavku teksta, od Andrije su tobože »biskup i kaptol samoga mjesta zahtijevali ponizno moleći« da potvrdi sve povlastice o posjedima i prihodima koje su dobili

²⁷ Tj. br. 1—4.

²⁸ Protiv njezine autentičnosti govore, u prvom redu, zaista neobične diplomatske formule, koje sadržajno i formalno odskaču od onih u autentičnim ispravama. To je najprije *peticija* u uvodnom dijelu isprave. Biskup moli kralja da bi »ogledao« (collustrari!) posjede koje je crkvi dala »starina« i da, tobože, kraljevskom vlasti odredi učvrstiti granice (posjeda) u jednoj zajedničkoj »kolekciji«! Dakle, nije riječ o običnoj potvrdnici, nego o novom ophodu biskupskih posjeda. I kralj je to, razumije se, učinio! Pošto je završeno nabranje posjeda, kralj izjavljuje: *inter alia dedimus ecclesie de qua loquimus insulam Cahynyc in Sawa sitam perpetuo possidendam*«. Ponovno rječnik i čin stran po stilu i formulama kraljevskoj ispravi, ali bliz i potreban crkvi koja sastavlja ispravu. Taj »dodatak« nastaje bez sumnje zbog toga što su i kanonici svojatali otok »Caiani castrensis« pa su ga unijeli u tobožnju darovnicu kanoniku Baranu (CD III, str. 17). I ostali dodaci o marturini (vjerojatno je htio reći marturinskoj desetini) kao i koroboracija nemaju nikakve veze s uobičajenim formulama kraljevskih diploma. Dignitarij koji slijedi nije bilo teško prepisati iz neke darovnice, pa on i nije odlučan za ocjenu vrijednosti spomenute isprave. Kao i obično u falsifikatima, tako i ovdje formule eshatokola otkrivaju sastavljača, jer u njima će on upotrijebiti one izraze i riječi za koje misli da će najbolje osigurati vrijednost njegova sastava.

²¹ Stanovi zagrebačkih kanonika, str. 166.

²² MEZ I, str. 11—16.

²³ MEZ I, str. 16.

²⁴ CD III, str. 13.

²⁵ Zašto sumnjam da je riječ o originalnoj ispravi, vidi bilj. 33.

²⁶ CD III, str. 272—273.

²⁷ CD III, str. 271 i 273.

²⁸ MEZ I, str. 46—47 i CD III, str. 146—147.

²⁹ To pretpostavljamo iz činjenice da se spomenuta darovnica sačuvala samo u prijepisu ostrogonskoga prepozita Theofila od god. 1324; vidi CD III, str. 147.

³⁰ MEZ I, str. 100.

³¹ MEZ I, str. 136.

od Sv. Ladislava dalje. Naročito neka potvrdi povlastice svoga brata Emerika i, dakako, svoje. Kralj se na to tobože savjetovao sa svojim »magnatima«, dao je donijeti sve povlastice zagrebačke crkve i pročitati ih i ne našavši u njima »ništa što bi bilo dostojno prosvjeda«, obnovio ih je i potvrdio zlatnim pečatom.³⁴

Međutim, uzalud u toj tobožnjoj potvrdnici tražimo o kojim je povlasticama riječ! Zato vladareva izjava o potvrdi nema nikakva smisla. Ne samo to! Biskup i kanonici su tobože zamolili kralja za potvrdnicu zato kako bi, tobože, imali vladarsku darovnicu sa svečanim i većim pečatom, to jest sa zlatnom bulom!

Nadalje, sastavljač falsifikata, koji zaista ima neobične pojmove o vladarskoj ispravi, dodaje da je Andrija II. na osnovi svoje vlasti koju ima podijelio crkvi još neke — odredbe.³⁵ Slijedi čitav niz veoma važnih povlastica zagrebačke crkve, kojima ona postiže potpuni imunitet. Dok bismo još nekako mogli prihvatiti tvrdnju da je crkva zaista uživala većinu navedenih privilegija, odredbe *sankcija* zapisane u toj »darovnici« nisu nikad mogle biti napisane u kraljevskoj kancelariji. Kralj tobože određuje da njegovi sinovi i nasljednici »čvrsto obdržavaju« ove »statute«.³⁶ Usudi li se neki ban ili herceg učiniti nešto protiv njih — u što on, kralj, ne vjeruje — ako je prestupnik kraljevskog roda stići će ga očinsko prokletstvo i nikad neće doći do krune koja bi mu po pravu nasljedstva trebala pripasti. Naprotiv, »on će čitav svoj život biti luralica i prognanik, koji se neće svojim zadovoljiti, nego će uvijek tuđe prosjačiti!³⁷ Ako pak prekršitelj odredaba bude ugarski plemić, prije nego što ga biskup pozove pred kralja, neka plati biskupu 50 maraka (ako neće, neka ga kralj na to natjera!).³⁸

I na kraju tobožnje darovnice sastavljač falsifikata podmeće vladaru sasvim nepotrebne riječi kojima tu-mači što je njegova zlatna bula.

Prema tome, formalna ili diplomatska analiza temeljito je uzdrimala vjerodostojnost Andrijine isprave iz 1217. g., pa treba, sasvim razumljivo, postaviti pitanje *tko je i kada i zašto* imao razloga sastaviti takvu »darovnicu«.

Putokaz pri utvrđivanju postanka falsifikata često pokazuju same isprave. Sastavljači lažnih isprava često izmišljaju tobožnje potvrdnice u koje upisuju svoje »umotvorine«, jer je mnogo teže sastaviti »original«

³⁴ CD III, str. 147—148.

³⁵ CD III, str. 148. »Et eciam auctoritate nostra adiungendo firmiter *statuimus*...«.

³⁶ CD III, str. 148. »*Hec igitur omnia predicta* a nobis et predecessoribus nostris *statuta*, que ab eis et a nobis usque nunc sunt observata, sic firmiter in perpetuum a filiis et heredibus nostris uolumus observari...«.

³⁷ CD III, str. 149: »si fuerit de regali progenie, paterna malediccionem incomprehensibilis amaritudinis in perpetuum percuciat et nunquam ad coronam quam hereditario iure habere debebat, possit pertingere, sed toto tempore vite sue sit vagus et profugus, suisque saciari non ualens, sed semper aliena mendicans!«

³⁸ CD III, str. 149: »si autem fuerit de nobilibus Hungarie et citatus fuerit ab episcopo ad regis presenciam, antequam episcopo respondeat, quinquaginta marcas episcopo, rege eodem forcius compellente, persoluat.«

nego potvrdnicu. Pogotovo ako treba sastaviti falsifikat koji je datumom mnogo stariji od vremena u kojem žive i rade sastavljač i naručitelj falsifikata.

Podimo, dakle, tragom prijepisa spomenute Andrijine »potvrdnice« i pogledajmo kad se u zagrebačkoj crkvi pojavila potreba da se osnutak biskupije i »zagrebačkog monasterija« stavi u doba Sv. Ladislava.

Premda su, kako je sprijeda već rečeno, Tkalčić i kasnije Smičiklas izdali spomenutu ispravu prema prijepisu iz 1272. g., poznato je da se ona *prvi put* pojavljuje u *potvrdnici pape Grgura IX. iz 1227. g.*³⁹ Spomenuti papa izdaje dvije potvrdnice: najprije 9. VII. 1227. zagrebačkom kaptolu, a idući dan biskupu Stjepanu. U svakoj se od tih potvrdnica nalazi prepisano po pet isprava, a u obje je navodno unesena potvrdnica iz 1217. g.

Ne ulazeći na ovom mjestu u sadržaj i pitanje vjerodostojnosti ostalih isprava, zadržimo se samo na Andrijinoj iz 1217. g. *Osnovni njezin sadržaj* može se sažeti u dvije točke: 1. crkvene ljude u banatu ne smije suditi nijedan ban ili herceg, bez obzira na to da li je kraljevskog roda ili ugarski velikaš i 2. *desetina* marturine, lučkih pristojbi itd. *pripada unutar biskupskih granica samo biskupu* (episcopo plenarie et sine contradictione aliqua et dilacione, quantum limes episcopalis concludit, persolvat).

Evo i odgovora na pitanje zašto je biskupu Stjepanu II. bilo toliko stalo do toga da Rim potvrdi njegovo pravo na ubiranje desetine po čitavoj zagrebačkoj biskupiji.

Biskup Stjepan II, naime, vodi parnicu s *opatom samostana sv. Martina Panonskog*, i to »super ecclesiis, decimis et rebus aliis in Simigiensi comitatu«;⁴⁰ parnica se vodi pred vackim biskupom 1226. g., ali se Stjepan II, iako je bio pozvan na sud, uopće nije na njemu pojavio. Ni on ni njegov zastupnik. Opat Vris se na to tužio papi (zbog uzaludnih parničkih troškova) i papa je kasnije kaznio Stjepana II. globom u visini od 60 maraka. Ali, papa je također odredio da se stranke idući put, na novom roku, koji je odredio na Božić 1226. g., sa-stanu pred njim u Rimu.

Međutim, Honorije III, koji je donio gornju odluku, umire 18. III. 1227, a na njegovo mjesto dolazi Grgur IX. Valjalo je, prema tome, iskoristiti promjenu u Rimu, jer je ionako još Honorije III. odredio da biskup ili njegov zastupnik dođu pred njega »cum omnibus instrumentis et rationibus suis«.⁴¹ Zato se, kako pretpostavljamo, u kancelariji biskupa Stjepana II. užurbano radi na sastavljanju »dokaza« — tj. tobožnjih darovnica — kojima će pred papom pobijediti opata sv. Martina. U Rimu se, sasvim razumljivo, nije znalo niti se moglo znati tko je i kada osnovao zagrebačku crkvu, pa je biskup Stjepan II. mogao i — *izmišljati!* Kao vrlo učen čovjek, upotrebljava njemu poznate historijske činjenice i dodaje im ono što njemu i njegovoj crkvi u tom sporu najviše treba. Jer on će svom suparniku pokazati kako sv. Ladislav nije samo osnovao biskupiju, nego

³⁹ CD III, str. 271—273.

⁴⁰ CD III, str. 257.

⁴¹ CD III, str. 257.

je *sagradio u Zagrebu i samostan!* Taj samostan u kojem je, naravno, sjedio i biskup, ima isto takvo pravo na desetinu u zagrebačkoj biskupiji kakvo ima opat sv. Martina na području vesprimske biskupije. Jer onaj dio šomoškog komitata koji se pružao južno od Drave ne spada pod jurisdikciju nekoga ugarskog velikaša, a još manje ima ugarski crkveni prelat u njemu pravo ubiranja desetine.

Tako je, eto, Sv. Ladislav odjednom postao osnivačem zagrebačkog samostana, koji *nikad nije postojao!*

Grgur IX. vjerojatno nije imao dovoljno dokaza protiv vješto sastavljenih isprava koje su mu na potvrdu poslali zagrebački biskup i kanonici. Zato ih potvrđuje. Svejedno osjeća potrebu da se ispriča opatu sv. Martina zbog toga. Dne 28. VIII. 1227,⁴² dakle mjesec dana pošto je učinio uslugu zagrebačkoj crkvi, obraća se i opatu sv. Martina. On je, piše opatu, potvrdio »quedam privilegia regum et principum Ungarie Zagrabiensis ecclesie« i na takav je način htio pomoći spomenutoj crkvi (nos ita predictae ecclesie volentes consulere), ali, posve razumljivo, on ne želi da njegov samostan zbog toga bude oštećen. Da doista tako misli šalje mu svoje pismo.

Biskup i kanonici se nisu uzalud mučili oko sastavljanja falsifikata. Kad je g. 1232.⁴³ isti papa konačno rješavao spor, opatu nije preostalo drugo nego da se nagodi: on je prepustio zagrebačkom biskupu desetinu južno od Drave, dok je biskup njemu ostavio desetinu i sva prava od četiri kapele koje su se nalazile sjeverno od Drave. No, opat je od zagrebačkog biskupa potraživao i vrlo veliku svotu od 500 srebrnih maraka kao odštetu za tržne pristojbe koje biskupovi ljudi nisu za vrijeme spora plaćali na stolnobiogradskom trgu. Ta je velika globa dokaz da je i odredba o oslobađanju od plaćanja tržnih pristojbi biskupovih i kaptolskih ljudi na ugarskom području (koju također sadrži tobožnja Andrija potvrđnica iz 1217. g.) — *izmišljena!*

Dugotrajna parnica biskupa s opatom sv. Martina bila je vrlo skupa, pa je Stjepan II. bio primoran posuđivati novac od zagrebačkih kanonika. God. 1235. hvali Stjepan II. kanonike koji su mu pomogli, premda su i sami siromašni, i to tada »cum laboraremus in curia romana pro deliberanda ecclesia nostra contra abbatem sancti Martini.«⁴⁴ Posudili su mu 120 srebrnih maraka. No, na kraju se biskupu i kanonicima isplatio napor i troškovi, jer su s pomoći falsificiranih isprava primorali opata sv. Martina na popuštanje.

Prema tome, zagrebački »samostan« ili »monasterij« nije nikad postojao, pa ga ni Sv. Ladislav nije mogao sagraditi niti Andrija II. dati posvetiti. Vjerodostojni dokumenti, prije svega tzv. Felicijanova isprava, neprijepono su svjedočanstvo da je Ladislav osnovao biskupiju i da je na njezino čelo postavio biskupa Duha. A o *građevnoj djelatnosti* kralja Ladislava nema izvora niti ih može biti! Ne samo zato što je, kako je to već isticao I. Tkalčić, Ladislav par mjeseci nakon osnutka biskupije umro, nego i zato što je možda ipak najstarije središte novoosnovane biskupije bilo — *u Gori!*⁴⁵

⁴² CD III, str. 276.

⁴³ CD III, str. 362—364.

⁴⁴ CD III, str. 449.

IV.

Neka mi čitatelj ne zamjeri što sam u ovom prilogu bacila sumnju na neke isprave zagrebačke crkve, prije nego što sam u cijelosti obradila onaj diplomatski materijal kojim se dotad osvjetljavao odnos ugarskih vladara i hercega prema biskupiji i kaptolu. Možda za ispriku mogu navesti činjenicu da se jednom i s tim poslom mora početi! Naime, još nitko u hrvatskoj historiografiji nije prišao kritički najstarijem diplomatskom spomenutom materijalu s iskrenom željom da ga ispita i utvrdi odgovara li uopće diplomama koje su nastajale u kraljevskoj i herceškoj kancelariji. S druge strane, nitko, pa niti ja sama, nije do sada ispitivao vjerodostojnost papinskih pisama i bula, pa će i to trebati što prije učiniti. Jer nitko ne bi smio sumnjati u to da upravo na tom polju i samo takvim radom možemo doći do spoznaja na kojima se smije i može zasnovati svaka sinteza. I ovaj prilog pokazuje koliko je takav rad više nego potreban.

Slažem se posvema s I. Kukuljevićem, koji je odavno rekao: »*Omne initium durum et difficile est.*«

⁴⁵ Protiv tvrdnje da je Ladislav smjestio sjedište biskupije u Zagreb govori nekoliko činjenica, koje skupljene zajedno ipak stavljaju u sumnju općenitu tvrdnju o najstarijem biskupskom sjedištu. Prije svega: 1. odavno je poznata činjenica da se u Kolomanovoj pratnji, prema podacima jedne isprave prepisane u kartularu samostana sv. Marije u Zadru, među ostalima nalazi i *Sigindinus zagoriensis episcopus* (vidi CD II, str. 10); 2. Zatim, najstariji obred zagrebačke crkve ne zove se zagrebački, nego *gorički!* 3. Zagrebački biskupi imali su u Podgorju nedaleko Gore svoju slobodnu varoš ili točnije svoje slobodne varoši (Sv. Klementa, Sredičko, Podgorje), a još u početku XIV. stoljeća zagrebački biskup drži *svoj gorički komitat* (CD VIII, str. 7. »quandam terram nostram in comitatu nostro de Gora apud sanctum Clementem existentem Podogoria vocatam); ispod Brda sv. Klementa se u to vrijeme, tj. 1301. g., nalazio *stari biskupski dvor* s neslobodnim seljacima (Prima meta incipit sub monte sancti Clementis a parte occidentis in fundo curie condam domus episcopalis iuxta nemus et terram seruorum — CD VIII, str. 8); 4. Vjerodostojna svjedočanstva u slavonskim dokumentima iz XII. i XIII. st. o kralju Ladislavu nisu vezana uz Zagreb, nego uz pogranične krajeve prema Hrvatskoj, i to: a. oko Klokoča (pod Petrovom gorom), gdje su stanovali »filii iobagionum sancti regis«. Vidi N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, str. ?; b. u opisu granica posjeda zagrebačkog biskupa u Gori (1201. g.) spominje se također »meta sancti Ladislai regis«, v. CD III, str. 10; c. stari naziv za Bihać jest »Otok sv. Ladislava«, a u neposrednom susjedstvu Bihaća je posjed koji se u latinskim dokumentima naziva »Crala« (dakle, kraljev, tj. Ladislavov posjed).

Ako gornjim činjenicama dodamo još jednu, naime da su, kako se po svemu čini, *najstariji biskupski posjedi upravo u Pokuplju*, i to na lijevoj i desnoj obali Kupe (osobito uz Glinu, Maju i Petrinju), uključivši i *Sisak*, onda se sam od sebe nameće zaključak da je Ladislav prvotno smjestio biskupa u podnožje Petrove gore, jer ga je smatrao *nasljednikom sisačkog biskupa*, i dao mu je posjede koji su se oko Siska nalazili. Možda je biskup tek nakon Kolomana prešao u Zagreb, gdje je odavno, a svakako u X. st., na brdu Gradecu (današnji Gornji grad) bila kraljevska utvrda. Od biskupova odlaska iz Podgorja počinje borba za gorsku županiju kao i za krajeve sjeverno od Kupe. Najviše uspjeha imaju u toj borbi, zahvaljujući Andriji II, cisterciti i templari. Kasnije je i zagrebački kaptol došao do biskupskih pokupskih posjeda (na primjer do Siska).

Ante Sonje

SPÄTANTIKE DENKMÄLER AUF DER INSEL PAG

Aufgrund seines umfassenden Studiums der Fachliteratur und Forschungsarbeiten auf der Insel Pag bringt der Verfasser in dieser Studie eine sehr ausführliche und seriös systematisierte Darstellung der liburnischen Wallburgen, Hügelgräber (Tumuli) und urgeschichtlichen Funde auf dieser Insel. Das Hauptthema der Studie sind die spätantiken Denkmäler, die er registriert, wissenschaftlich bearbeitet und aufgrund seiner Beobachtungen, ohne vorausgegangene archäologische Ausgrabungen, walerisiert. Besondere Aufmerksamkeit widmet er der altchristlichen Basilika in Gaj, den Funden in Novalja und dem Problem des Bischofssitzes des Bischofs Vindemius. Wertvoll sind auch die Angaben über die Besiedlung der Insel Pag im Zeitraum der späten Antike.

Nikola Jakšić

EINE ROMANISCHE STEINMETZWERKSTATT VON KNIN

Aufgrund komparativer Analysen der dekorativen Elemente und stilistischen Merkmale einer Gruppe von Denkmälern, die von der Festung Knin, Crkvine in Biskupija und Sustjepan in Split stammen, bringt der Verfasser diese Denkmäler in Verbindung mit der Tätigkeit einer frühromanischen Steinmetzwerkstatt, die in der zweiten Hälfte des XI. Jahrhunderts in der Umgebung von Knin wirkte. Bei diesen Denkmälern ist die vorromanische, flache und zwei- oder dreibändige Flechtbandornamentik verschwunden, die dekorativen Elemente beschränken sich auf sehr ähnlich angeordnete Motive von intermittierendem Weinlaub, Kymatien, charakteristischen Haken, Girlanden und abwechselnden Palmetten um ein Inschriftsfeld. Daneben tritt auch die plastisch modellierte menschliche Figur auf. Von manchen Autoren werden diese Werke in das VI. bis XIII. Jahrhundert datiert, der Verfasser vertritt jedoch die Ansicht, daß sie in einem relativ kurzen Zeitraum entstanden sind, annähernd zur Zeit der Einweihung der Kathedrale von Knin als festumrissenen Zeitraum (1076—1078).

Nada Klaić

DAS ANGEBLICH VON KÖNIG LADISLAUS ERBAUTE »MONASTERIUM SANCTI STEPHANI REGIS« IN ZAGREB

Die Studie behandelt die Frage: hat König Ladislaus das Kloster des Hl. Stephan in Zagreb erbaut? Aufgrund der formalen Analyse und dem Studium der Dokumente äußert die Autorin berechtigte Zweifel an der Glaubwürdigkeit des relevanten Quellenmaterials, das einigen Autoren als Grundlage für ihre positive Beantwortung dieser Frage gedient hatte. N. Klaić kommt zu dem Schluß, daß diese »Zagreber Kloster« niemals existiert hatte, und demnach weder hatte von König Ladislaus erbaut werden können, noch durch Andreas II. eingeweiht werden. Nach der »Felizianischen Urkunde« hatte Ladislaus das Zagreber Bistum gegründet, und als sein erstes Oberhaupt den Bischof Duh ernannt, aber von seiner Bautätigkeit existieren keinerlei Unterlagen, da er einige Monate nach der Gründung des Bistums starb.

Grgo Gamulin

EIN VORSCHLAG FÜR FOUQUET

Nach Beendigung der Restaurierungsarbeiten an dem »Porträt einer Edelfrau« aus dem Historischen Museum in Zagreb, für welches das Museum keinerlei Unterlagen besitzt, kam der Verfasser nach eingehenden Untersuchungen zu dem Schluß, daß der Maler des Bildes mit großer Wahrscheinlichkeit Jean Fouquet sein könnte. Diese Hypothese untermauert er mit überzeugendem Vergleichsmaterial. Es ist die Meinung des Autors, daß es sich in

Anbetracht der harmonischen Kohärenz des Gesamtbildes und des vorzüglich gemalten, delikats modellierten Gesichtes um ein Werk von Weltrang handelt.

Ivan Mirnik

SPERANDIO SAVELLI: AGOSTINO BARBARIGO

Indem er ein unbekanntes Exemplar einer seltenen Medaille von S. Savelli aus dem Archäologischen Museum in Zagreb publiziert, zählt der Verfasser in seiner Studie noch einige Medaillen desselben Autors in kroatischen Museen und Galerien auf. Neben der Biographie und Interpretation der stilistischen Ausdrucksweise von S. Savelli bringt der Autor auch einen ausführlichen Katalog aller seiner bekannten und bis heute erhaltenen Medailleurarbeiten.

Grgo Gamulin

EIN BILD DES MALERS JACOPO TINTORETTO VOM ALTAR DES PETAR HEKTOROVIĆ

Die schöne »Beweinung Christi« aus der Dominikanerkirche in Starigrad auf der Insel Hvar wird von dem Verfasser aufgrund einer gründlichen vergleichenden Analyse mit einigen anderen Werken des Künstlers dem Venezianischen Maler Jacopo Tintoretto zugeschrieben. Er vermutet, daß das Bild in den Jahren zwischen 1571 bis 1579 entstanden ist. Besondere Aufmerksamkeit widmet er der Persönlichkeit und dem Werk des Hvarer Patriziers und Dichters Petar Hektorović (1487—1572), der das Bild im Jahre 1571 bestellt hatte.

Grgo Gamulin

EINE HYPOTHESE UND EIN VORSCHLAG FÜR GIROLAMO DA CARPI

Der Autor unterbreitet seinen Vorschlag zur Lösung des Attributionsproblems zweier Bilder aus der Galerie Strossmayer in Zagreb, »Madonna mit Heiligen« und »Martyrium des Hl. Laurentius«. Für das erste Bild äußert er die Vermutung, daß es ein Werk des Girolamo da Carpi sein könnte. Er ist sich bewußt, daß sein methodologisches Vorgehen Zweifel offen läßt: für ein früheres Werk, aus einem Zeitraum von dem nichts bekannt ist, wird retrospektiv eine Argumentation rekonstruiert, und zwar aufgrund einiger Übereinstimmungen dieses Werks mit Einzelheiten an anderen Arbeiten. Für das andere Bild findet der Autor die notwendigen Argumente, die eine vorbehaltlose Zuschreibung an Girolamo da Carpi ermöglichen.

Cvito Fisković

EINE KOPIE NACH TIZIAN IN KORČULA

Der Verfasser beschreibt eine Kopie des Bildes »Die Ermordung des Hl. Petrus Martyr« von Tizian, die sich in der Dominikanerkirche in Korčula befindet. Die Kopie reproduziert ein Meisterwerk von Tizian, daß sich ehemals in der Kirche der hl. Johannes und Paul in Venedig befand, wo es bei dem Brande vom Jahre 1867 zugrunde ging. Die Kopie war von dem Bischof von Korčula, Nikola Spanić, bestellt worden (Bischof von 1673 bis 1707). Er war ein Nachkomme der Familie Spani — Spanja, die aus dem nördlichen Albanien nach Korčula gezogen war, reich wurde und den Adelstitel »conte« erhielt. Die Familie spielte einige Jahrhunderte lang eine bedeutende Rolle im politischen, kulturellen, wirtschaftlichen und künstlerischen Leben auf der Insel Korčula. Der Autor bringt sehr ausführliche Angaben über das Leben von Mitgliedern der Familie und ihrem Mäzenatentum.